

Eilef Refsnes

Agder: Fra vikingtid til høymiddelalder

Utvikling, organisasjon og struktur: Agder og Norge i en komparativ analyse

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: David Brégaint

Mai 2021

Ole Peter Hansen Balling: Harald Hårfagre i slaget ved Hafrsfjord

Eilef Refsnes

Agder: Fra vikingtid til høymiddelalder

Utvikling, organisasjon og struktur: Agder og Norge i en komparativ analyse

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: David Brégaint
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	2
1.1	Tematikk.....	2
1.2	Problemstilling og avgrensing.....	2
1.3	Historiografisk kontekst.....	3
1.4	Metode og kilder.....	4
1.5	Oppgavens struktur.....	6
2	Agder – Sentrale tendenser og mønster.....	7
2.1	Geografi, sjøfart og skipsleie mellom Norge og Danmark.....	7
2.2	Faksjoner og grupperinger.....	9
2.3	Sammendrag I.....	10
3	Skatt, avgift, kongsgårder og maktsentre.....	10
3.1	Utskyld.....	10
3.2	Kongsgårder og maktsentre.....	11
	Huseby på Lista.....	12
	Otreneiset/Oddernes.....	13
	Truma/Tromøy.....	14
3.3	Sammendrag II.....	15
4	Kristendom og kirkemakt.....	16
4.1	Kristendommens inntog i Agder.....	16
	Arkeologisk kildemateriale.....	17
4.2	Statsmakt og kirkemakt.....	20
4.3	Tidlige kirker og kirkemakt i Agder.....	21
4.4	Sammendrag III.....	22
5	Militær organisasjon.....	22
5.1	Leidang, oversikt og problematisering.....	23
5.2	Leidang og skipreider i Agder.....	25
5.3	Veter.....	27
5.4	Sammendrag IV.....	28
6	Konklusjoner.....	28
	Litteraturliste.....	31

1 Innledning

1.1 Tematikk

Med en personlig livslang interesse for norsk middelalderhistorie, så ble min oppmerksomhet for det valgte temaet for alvor pirret igjennom lesningen av artikkelen «Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen» av Sverre Bagge i *Historisk Tidsskrift*.¹ Ut ifra tittelen i artikkelen er det åpenbart at borgerkrigsperioden fremstod som det mest sentrale tidsrommet. Likevel var hovedtemaet i artikkelen knyttet til overgangen i det norske samfunnet fra «førstatlig» til et «statlig».² I Bagge sin artikkel ble begrepene «førstatlig» og «statlig» definert med den norske «rikssamlingen» på 900- og 1000-tallet som «førstatlig», til konsolideringen av en føydal statsmakt på 1200- og 1300-tallet som «statlig».³ Artikkelen drøfter mange ulike faktorer tilknyttet administrasjon, organisasjon, funksjoner og kongemakt i den aktuelle perioden. Som en personlig lokalpatriot, så vekket artikkelen umiddelbart min interesse og dannet flere spørsmål tilknyttet hvordan tematikken og de ulike faktorene eksisterte og berørte mitt hjemfylke Agder i perioden. En av hovedgrunnene til at temaet fremstår som pirrende i en historisk kontekst, er regionen sin fraværende tilstedeværelse i kildematerialet. Det er lite annenhåndslitteratur som utelukkende fokuserer på Agder i den aktuelle perioden. Også i de ulike sagaene ifra *Heimskringla* blir Agder overskygget av andre regioner slik som Viken og Trøndelag. Når Agder først omtales i sagaene er det som oftest bare for å vise til området som en geografisk lokasjon.

1.2 Problemstilling og avgrensing

Med første øyekast fremstår oppgavens tematikk som veldig bred. Å innsnevre problemstillingen til noe konkret og håndterlig er dermed avgjørende for en mest mulig grundig besvarelse. Oppgaven sitt formål er å belyse hvordan endringene og prosessene i Agder var i fra «førstatlig» til «statlig» samfunn og hvorvidt dette fulgte eller brøt med de tilsvarende mønstrene og prosessene i Norge i samme periode. Problemstillingen er dermed formulert slik:

Holdt Agder følge med andre norske områder i samtidens utvikling, organisasjon og struktur ifra vikingtid til høymiddelalder?

¹ Bagge 1986: 145-197.

² Ibid: 145.

³ Ibid: 147.

Benyttelsen av vikingtid og høymiddelalder som periodisering i motsetning til «førstatlig» og «statlig» begrunnes i at de fremstår som mer anvendte begrep innenfor historiefaget til å beskrive den aktuelle tidsperioden. Dessuten fremstår de nærmest som synonyme med den aktuelle tidsperioden tidligere definert av Bagge. Problemstillingen har to primære innsnevring: utvalgte fokusområder og geografisk begrensning i form av Agder. Å begrense fokuset i oppgaven til enkelte områder innenfor utvikling, organisasjon og struktur fremsto som en nødvendighet. Disse fokusområdene er håndplukkede ut ifra deres fremtredene sentrale roller i kildematerialet og deres evne til å bidra til en presis og konkret besvarelse av problemstillingen. De tre utplukkede fokusområdene:

- 1) Makt og økonomisk administrasjon.
- 2) Kristendommens fremvekst og kirken som maktinstitusjon.
- 3) Militær organisasjon i samtiden.

Den aktuelle tidsperioden for problemstillingen fremstår som relativt lang i et historisk perspektiv, men det er her essensielt å påpeke at det er først og fremst eksistensen og forekomsten tilgjengelig kildematerialet som danner rammene. I tillegg er det nødvendig å benytte denne periodiseringen, da endringene fra «førstatlig» til «statlig» samfunn forekommer nettopp her.

1.3 Historiografisk kontekst

Historiker Ola Svein Stugu i sitt verk *Historie i bruk* omtaler historiebruk etter den tyske historikeren Thomas E. Fischer slik: «Dei er ikkje eintydige, historia er som eit steinbrot der kvar og ein går inn å finn seg argument.»⁴ Altså en henvisning til hvordan ulike historiebruk kan danne ulike narrativ. Angående denne oppgavens tematikk fremstår steinbruddet som et smalt skår, hvor kun en håndfull steinblokker har blitt fremstilt. Den begrensede forekomsten av relevant kildematerialet er trolig en av hovedgrunnene til at det er så lite annenhåndslitteratur som innehar en gjennomgående analyse av Agderfylket i den aktuelle perioden. Torbjørn Låg sitt verk *Agders historie 800-1350*, er trolig det nærmeste vi kommer noe lignende. Med utgangspunkt i dette er det likevel viktig å påpeke at det absolutt eksisterer ulike tolkninger omkring forskjellige faktorer innenfor den valgte tematikken. For å illustrere dette er det ønskelig å belyse to ulike motstridene syn og teorier. Et optimistisk syn, som

⁴ Stugu 2016: 11.

tegner et tidlig organisert bilde av Agder. Dette er i fra riksarkivar Asgaut Steinnes sin artikkel «Utskyld» ifra *Historisk Tidsskrift*. Det mer pessimistiske og negative bildet av Agder presenteres av Sverre Steen igjennom han sin bok *Kristiansands Historie: 1641-1814*.

Steinnes omtaler et tidligere utskyld-rike som må ha eksistert i Agder og Rogaland området før rikssamlingen, grunnet områdenes tidlige ekstensive avgiftssystem:

Er denne slutninga rett, kan vi i utskylda sjå eit reliket etter noko av den indre organisasjonen i eit gammalt rike i Sørvest-Noreg.⁵

Agder blir altså her allerede før den aktuelle perioden for oppgaven, fremmet for å være forut for sin tid. Sverre Steen på sin tolkning fremstår som en motpol i kontrast:

Agdesiden spilte en beskjeden rolle i Norges historie hele middelalderen igjennom. (...) Høvdinger har der vært, men ikke noen politisk enhet i dette dal-delte landet der ingen stor-dal, ingen storsjø eller storfjord, ingen slette danner noen naturlig hovedåre eller noe selvgitt midtpunkt. Agder var et landskap, ikke et rike, og folket tok navn efter landet, de kaltes egder. (...) Alfarveiene gjennom landet rørte ikke ved Agdesiden.⁶

Med utgangspunkt i dette så ligger det til grunn at kritisk tenking og vurdering av relevant empirisk materiale er avgjørende for å unngå konklusjoner, hvor ikke alle sider av saken er belyst.

1.4 Metode og kilder

Den valgte komparative fremgangsmetoden for oppgaven beskrives presist av historikeren Jörn Rüsen:

Det første er a) arbeidet med å etablere empirisk etterprøvbare fakta ut fra kildematerialet, i dette kapittelets sammenheng tekster. Det andre er b) arbeidet med å sette de faktene vi har etablert ut fra kildene, inn i en historisk meningsbærende sammenheng.⁷

Punkt A i denne oppgaven omhandler etablering av empiriske etterprøvbare fakta tilknyttet problemstillingen, altså Agder, ut ifra sagaer, annenhåndslitteratur og andre primærkilder. Og

⁵ Steinnes 1952/53: 378.

⁶ Steen 1941: 4.

⁷ Melve og Ryymin 2020: 45-46.

hvor punk B omhandler å sette dette inn en komparativ kontekst. Altså i de allmenne historiske teoriene omkring det norske samfunnet i samtiden. Det komparative aspektet fremstår som nødvendig i denne oppgaven, da Agder ikke eksisterte i et vakuum, men opererte med konstant involvering og påvirkning av både eksterne og interne aktører.

Det er videre ønskelig å kort redegjøre for den aktuelle kildesituasjonen for oppgave. Ett essensielt krav for å kunne besvare enhver problemstilling innenfor historiefaget er at det eksisterer tilstrekkelig nyttbart kildemateriale. Problematikken rundt dette kravet vises til av Torbjørn Låg i sitt verk *Agders historie: 800-1350*, hvor han beskriver kildesituasjonen slik: «Ingen annen del av Norge har så dårlig med samtidige, skriftlige kilder til sin historie i vikingtid og høgmiddelalder som Agder.»⁸ Dessuten er det ingen landskapslov for Agder som ser ut til å ha overlevd til vår tid og de eksisterer meget få brev fra vikingtid og høgmiddelalderen.⁹ Med bakgrunn er det selvgitt at dette fremstår som problematisk for enhver historiker som begir seg ut på dette temaet. Dermed er det bare naturlig at oppgaven må benytte seg av en bredere totalandel kilder, sammenlignet med oppgaver som har valgt en tematikk nærmere moderne tid. Dessuten fremstår også arkeologiske kildemateriale som en betydelig ressurs innenfor den valgte tematikken, for å støtte opp eller svekke teorier som dannes ut ifra det skriftlige kildematerialet.

Heimskringla og sagaer

Oppgaven vil i betydelig grad benytte seg av ulike sagaer, mange av dem hentet fra samlingsverket *Heimskringla* av Snorre Sturlason. Versjonen som benyttes i denne oppgaven er 2012 utgaven, oversatt av Kjell Arild Pollestad. Sagaene vil fremstå som de mest sentrale primærkildene i denne oppgaven og deres rolle er ekstremt betydningsfull. Professor Finn Hødnebo viser presis til hvor avgjørende verket har vært for norsk historie med ordene: «De gamle kongesagaer betydning for det norske folk kan knapt nok overvurderes, vår gjeld til Snorre er ubetalelig.»¹⁰ Når dette er sagt så er det viktig å påpeke at det er avgjørende å utvise stor forsiktighet og kritisk tenking i arbeid med sagaene. Historiker Harry S. Øberg viser til dette:

I sin alminnelighet er dette å forstå slik at sagene som omhandler kong Sverre og hans etterfølgere, er nedtegnet enten på samme tid som hendingene fant sted, eller umiddelbart etter, og i langt høyere grad enn de historiske bygger på skriftlige

⁸ Låg, 1999: 13.

⁹ Ibid: 14.

¹⁰ Pollestad 2012: 12.

dokumenter eller på utsagn av folk som selv var med. De har i alle tilfelle et mer ensartet, pålitelig preg og kan vel for en stor del gjelde som tidsdokumenter. De historiske sagaer verd er omdiskutert. I ethvert tilfelle er de tvilsomme som kilder, og naturligvis i stigende grad dess eldre tider de behandler.¹¹

En saga er altså ikke bare en saga, det eksisterer store kredibilitetsdifferanser mellom dem.

Oversatte førstehånds- og arkeologiske kilder

Utenom sagaene er bruken av andre oversatte førstehåndskilder begrenset i denne oppgaven. Det eneste som må trekkes frem av betydning her er Gulatingsloven. Dessverre har kun fragmenter overlevd, men flere kapitler i oppgaven henviser til denne, da Gulatingsloven er det aktuelle lovverket for Agder i den aktuelle perioden. I tillegg vil også arkeologiske kilder benyttes. Med utgangspunkt i dette er det kritisk å unngå at de arkeologiske kildene ikke blir benyttet som hovedgrunnlaget for danning av en teori. Denne bruken fremstår som fristende, spesielt tilknyttet oppgavens tematikk, hvor kvantiteten av samtidskilder er magert. Optimalt skal kun arkeologiske kilder benyttes til å støtte opp om eller å svekke teorier.

Andrehåndskilder

Andrehåndskilder vil danne en betydelig del av det empiriske grunnlaget for oppgavens redegjørelse. Torbjørn Låg med *Agders historie: 800-1350*, skiller seg spesielt ut som dekkende verk på mange felt.¹² Verk av Sverre Bagge, som ga hovedinspirasjonen for oppgavens tematikk, blir også benyttet. «*From Viking Stronghold to Christian Kingdom*» blir spesielt mye benyttet til å kartlegge den militære organisering på et landsdekkende plan.¹³

1.5 Oppgavens struktur

Aller først i oppgaven vil det i et kort kapittel belyses hvordan den generelle tendensen omkring bruken av Agder i kildematerialet fremstår. Dette er for å gi leseren noen inngangsverdier angående oppgavens tematikk. Dette etterfølges av en mer grundig analyse av hver av hovedfaktorene faktorene. I dette kapittelet vil redegjørelsen for hvordan Agder benyttes innen de ulike sagaene i *Heimskringla* fremstå som det mest sentrale.

¹¹ Øberg 1946/48: 536.

¹² Låg 1999.

¹³ Bagge 2010.

Kapittel tre vil belyse makt og økonomisk administrasjon. Utskylden med tilhørende artikkelen til Asgaut Steinnes er her noe som ikke kan gås forbi i stillhet. Utskylden etterfølges av mer dyptgående analyse omkring kongsgårder og maktsentre i regionen. Det er logisk å starte med å belyse maktadministrasjonen i regionen, da kirkemakten i etterfølgende kapittel bygger på dette.

Det fjerde kapitelet omhandler kristendom og kirkemakt. Kristendommens etablering og etter hvert stilling som dominant religion i Agder vil her bli belyst. Deretter analyseres forholdet mellom kirke og statsmakten. Avslutningsvis vil det kort bli sett på hvordan dette forekom i Agder.

Siste og femte kapittel er sentrert rundt den militære organisasjonen. Leidang, skipreider og veter er noen av de ulike faktorene som her vil bli analysert. Gulatingsloven blir benyttet her til å redegjøre Agder sin situasjon og hvordan dette fremstår i et norsk komparativt komparativ bildet.

Avslutningsvis vil det følge et kort sammendrag etter hvert kapittel. Sammendraget vil kort trekke frem de viktigste oppfatningene og tolkningene til å besvare problemstillingen, fra det aktuelle fokusområdet. Målsettingen med den oppgitte strukturen er å medføre enkelhet for leser til å kunne anskaffe det ønskede empiriske materialet enkelt og oversiktlig.

2 Agder – Sentrale tendenser og mønster

Før de tre ulike områdene, omtalt i avsnittet ovenfor, analyseres nærmere i hvert sitt etterfølgende kapittel, så er det ønskelig å gi leseren noen essensielle inngangsverdier for de resterende delene av oppgaven. Dette gjennomføres med å kort redegjøre for de mest sentrale og gjentakende sammenhengene hvor Agder benyttes. I den første delen vil dette utelukkende redegjøres igjennom den mest sentrale og mest benyttede primærkilden for oppgaven, samleverket *Heimskringla*. Andre del vil kort se nærmere på hvorvidt det eksiterte kontinuitet mellom regionen og bestemte grupper og/eller faksjoner i den aktuelle perioden.

2.1 Geografi, sjøfart og skipsleie mellom Norge og Danmark

I en agrikulturell sammenheng så fremstår regionen Agder som rett under middelmådig. Kystbygdene har på mange måter trukket det lengste strået med den beste jorda og det beste klimaet for jordbruk. Korn har vært mulig å dyrke enkelte plasser, men dette er spredt og ikke

i store kvantiteter.¹⁴ Unntaket her er det morene pregede landskapet kjent som Flat-Lista. Dette er på mange måter ett mini-Jæren og Lista har dermed hatt ett fortrinn i form av gunstig jordbruksland. Forutsetningene for å danne et tidlig senter her, med en betydelig tilhørig befolkning har dermed vært til stede.¹⁵

Likevel er det den fysiske nærheten til Jylland og dermed også Danmark i en større forstand, som er det mest slående for Agder rent geografisk. I hvilken grad dansk innflytelse og innblanding var til stede i perioden fremstår dermed nærmest som et innlysende spørsmål. Sjøstrekket mellom Agder og Jylland, kjent som Skagerak omtales i mange sammenhenger over en lang tidsperiode i *Heimskringla*. Tidlig, allerede i *Håkon den godes saga*, blir følgende skrevet om etterspillet av slaget på Blodheia ved Avaldsnes på 950-tallet:

Kong Håkon gikk til skipene og styrte østover etter Gunnhildssønnene, begge hærene seilte så hardt de kunne, til de kom til Aust-Agder. Da satte Eirikssønnene til havs og seilte syd til Jylland.¹⁶

Over 20 år senere kommer Eirikssønnene tilbake igjen til Agder:

Da Håkon hadde vært konge i Norge i tyve år, kom Eirikssønnene igjen opp fra Danmark med en stor hær. (...) De seilte ut fra Vendsyssel, fikk strykende bør og kom mot land ved Agder.¹⁷

I *Olav Tryggvassons saga* finnes lignende beskrivelse: «Jomsvikingene førte flåten til Limfjorden og satte derfra til havs med seksti skip. De nådde land ved Agder (...)»¹⁸

Senere i *Olav den helliges saga* ser vi følgende i sammenheng med Knut den mektige sin ankomst:

Knut den mektige samlet hæren og styrte i Limfjorden, og da han var ferdig rustet, seilte han med hele flåten til Norge. (...) men seilte tvers over Folden og la til ved Agder, der han stevnet til ting.¹⁹

¹⁴ Låg 1999: 17-18.

¹⁵ Ibid: 11.

¹⁶ Håkon den godes saga 2012: 94.

¹⁷ Ibid: 95.

¹⁸ Olav Tryggvassons saga 2012: 200.

¹⁹ Olav den helliges saga 2012: 492.

Kong Magnus den gode, som var konge av både Norge og Danmark inn mot midten av 1000-tallet, benyttet også Agder som utgangspunkt for kryssingen. «Kong Magnus seilte ut fra Agder og over til Jylland.»²⁰

Heimskringla fremstår nesten som overveldende i berettelsene om at sjøveien mellom Agder og Jylland, både fra Danmark til Norge og omvendt, ble mye benyttet. Trolig en av dem, hvis ikke den primære foretrukne kryssingen for skip over Skagerak. I og med at Jomsvikingen også benyttet denne skipsleia, så kan dette tyde på at dette også var en hovedskipsleie, ikke bare for skandinaviske vikinger, men også for sjøfarere fra andre deler av kontinentet. Bruken av denne skipsleia ser også ut til å strekket seg over et lengre tidsrom. Dessverre så er det karakteristiske mønsteret i *Heimskringla* at det er nesten kun i disse sjøfartsammenhengene og ikke i mange andre sammenhenger at Agder blir omtalt. På mange måter er dette problematisk i en historisk granskningsoppgave, da sagene i *Heimskringla* ikke medbringer mye nyttig empirisk data for regionen på andre felt.

2.2 Faksjoner og grupperinger

Småkongen Kjøtve av Agder, også under navnet Kjøtve den rike, er den tidligste kjennskapen vi har til en maktgruppering, som ikke fremstår som fullstendig legendarisk, av en maktgruppering i Agder. Kjøtve av Agder, sammen med andre egder var en del av opprøret og etterfølgende tapende part imot Harald Hårfagre etter slaget ved Hafrsfjord.²¹ Dette slaget inkluderes i historikeren Kim Hjarðar sin bok, *Vikingenes største slag*. Hjarðar peker her på at koalisjonshæren mot Harald Hårfagre, som Kjøtve av Agder var en del av, trolig var betalt av dansker for å angripe Harald Hårfagre, som de så på som en trussel.²² Misjon og kristendomshistoriker Fridtjov Birkeli beskriver i sitt verk *Norske steinkors i tidlig middelalder* også en region preget av innflytelse fra sør: «Siden 900-tallet var Agder på mange måter og tider både under dansk innflytelse og herredømme.»²³

Agder sitt trusselbilde utenifra fremstår dermed som ganske entydig, men hva så med trusselbildet innenifra? Angående indre stridigheter og konflikter så fremstår Agder sin rolle som mer uklar og skiftende. *Sverres saga*, som er plassert i borgerkrigstiden i Norge, viser til ulike støttende faksjoner innenfor det vi dag kjenner som Agder. På en side beskrives det

²⁰ Magnus den godes saga 2012: 584.

²¹ Harald Hårfagres saga 2012: 92-93.

²² Hjarðar 2020: 81.

²³ Birkeli 1973: 100.

hvordan både Olav Jørundsbror og Olav Smørmage, begge som hadde syssel i Vest-Agder og støttet birkebeinerne, mistet de fleste av sine menn i kamp mot baglerne utenfor Tromøya.²⁴ På en annen side så forklares det videre allerede året etter dette slaget, i 1208, hvordan baglerne fordelte hæren sin rundt om i Agder i juletiden.²⁵ Noe som kan antyde at baglerne følte en viss trygghet og kontroll i regionen. Det lille empiriske materialet som er tilgjengelig angående faksjoner og grupperinger medbringer ikke tilstrekkelig substans for å sikkert kunne trekke en formening omkring omfanget og kontinuitet blant disse faksjonene og grupperingene.

2.3 Sammendrag I

Sett i sammenheng med benevnelsene i *Heimskringla* så fremstår Agder som sterkt preget og truet av dansk innflytelse. Fra Harald Hårfagres tid med slaget i Hafrsfjord rundt år 872, og innover inn i høymiddelalderen fremstår dette som et gjennomgående tema.²⁶ Danskene som trussel mot Agder, representerer seg selv i stor grad som den eneste konstante og kontinuerlige grupperingen igjennom de empiriske dataene igjennom hele den aktuelle perioden. Det er essensielt at den følgende analysen også tar hensyn og tolkes innenfor disse rammene.

3 Skatt, avgift, kongsgårder og maktsentre

Det følgende kapitlet vil bestå av to deler. Den første vil være en kort gjennomgang av den omfattende teorien til Asgaut Steinnes omkring utskyld. Selv om den fremstår som kontroversiell, så innehar den relevant empirisk data for å besvare problemstillingen. Den andre delen er en mer detaljert redegjørelse omkring de aktuelle kongsgårdene og maktsentrene i Agder for den aktuelle perioden.

3.1 Utskyld

Riksarkivaren Asgaut Steinnes publiserte i 1952/53 artikkelen «Utskyld» i *Historisk tidsskrift*. Artikkelen er en utdypende redegjørelse og tolkning av utskylden i sin helhet, igjennom Steinnes sine øyne. Utskyld blir her beskrevet som en gjeld eller avgift.²⁷ Steinnes konkludere selv med tre forstående punkter omkring hva utskylden var og hva den utgjorde:

²⁴ Sverres saga 1979: 318.

²⁵ Sverres saga 1979: 327.

²⁶ Hjarðar 2020: 76.

²⁷ Steinnes 1952/53: 301-303.

(...) 1) at utskylda opphavleg har hatt noko med kosthald eller kostrekning å gjera, og 2) at det har vori ein eller annan samanheng mellom utskyldgardar og ferdslesvegar. Dessutan på det reine 3) at utskylda var ei avgift til kongen²⁸

Det som gjør utskyldstolkningen av Steinnes relevant for denne oppgaven er dens geografiske avgrensning. Steinnes viser her til at gårder som måtte betale utskyld, kun er å finne i område rundt Rogaland og Agder.²⁹ Han går så langt som å vise til at organisasjonsomfanget omkring utskylden tyder på at dette ble implementert og utviklet igjennom et gammelt kongedømme i Sørvest-Norge, allerede før rikssamlingen av Harald Hårfagre.³⁰ Teorien til Steinnes i sin helhet er meget omfattende og består av mange ledd. Den er meget dristig, men innehar trolig noen viktige sanne elementer i seg. Steinnes sin teori har fått noe støtte igjennom arkeologiske materiale. Etterfølgende artikkelen så ble Kongeveien på Iveland i Agder undersøkt nærmere, på grunn av at det ble spekulert om dette veistykket kunne ha vært en del av ferdselsveiene i utskyld-riket beskrevet av Steinnes. Veien ble datert til rundt år 800, og passer dermed bra inn i teorien. Samtidig så påpeker Torbjørn Låg i *Agders historie 800-1350*, likevel at eksistensen av veistykker fra den aktuelle perioden som altfor svakt til å kunne bekrefte Steinnes sin omfattende teori om et tidlig kongedømme på Sør-Vestlandet.³¹ Et annet problem angående teorien om et tidlig utskyld-rike er at det ikke kan forankres i skriftlige førstehåndskilder. De eldste dokumentene vi kjenner til som nevner utskyld er ikke før på 1300-tallet og dermed nærmest verdiløse til å støtte om teorien til Steinnes.³² Før vi beveger oss videre til kongsgårdene og maktsentrene, så viser jeg avslutningsvis til Knut Helle sin formening omkring Steinens sin teori:

Fremstillingen er spennende og inspirerende, og det kan ikke utelukkes at den i viktige trekk treffer den rette. Men det motsatte er også mulig.³³

3.2 Kongsgårder og maktsentre

På mange måter så fremstår Agder som region, mer utfordrene angående anskaffelsen av de nødvendige empiriske dataene knyttet opp mot kongsgårder og maktsentre i fra vikingtid til

²⁸ Ibid: 357.

²⁹ Ibid: 371-372.

³⁰ Ibid: 377-378.

³¹ Låg 1999: 150.

³² Steinnes 1952/53: 301-305.

³³ Helle 1975: 78.

høymiddelalder enn andre deler av Norge. I områder slik som Viken med Oslo, Vestlandet med Bjørgvin eller Trøndelag med Nidaros, så fremstår de aktuelle urbane sentrene som åpenbare plasser å begynne letingen. I Agder, uten noen urbane sentrer av betydelig størrelse er saken en annen. Likevel er det noen plasser som peker seg mer ut enn andre. Igjennom verket *Husebyar* av Asgaut Steinnes og andre ulike primærkilder, så er det mulig å danne seg et bilde omkring omfanget av kongsgårder og maktsentrene i Agder i perioden.

Verket *Husebyar* av Steinnes, viser til det gammelnorske ordet kjent som *Húsabýr* eller *Húsabór*. Dette er gårdsnavn som eksisterer i både Danmark, Slesvig, Sverige og Norge, i områder som var tidligere under dansk kontroll. Steinnes viser også til hvordan Huseby gårder som oftest har hatt funksjoner innenfor de administrative systemene i gammel tid, og at disse gården ofte var sete for kongemaktens ombudsmenn.³⁴ Med bakgrunn i dette er det viktig å påpeke at det kun kjennes til eksistensen av en Huseby-gård i Agder. Denne er plassert på Lista.³⁵ Likevel så omtales også det om to andre gårder av lignende type, selv om de ikke bærer Huseby navnet. Dette er Oddernes, tidligere kjent som Otreneset gård i nærheten av dagens Kristiansand og kongsgården «Truma», i dag kjent som Tromøya utenfor Arendal.³⁶ Avsnittet vil rette søkelyset mot disse tre nevnte, og kort analysere deres stilling og betydning igjennom det aktuelle kildematerialet.

Huseby på Lista

Det er flere faktorer som peker på at det var et sete for kongemakten på Lista. I *Haraldssønnes saga ifra Heimskringla* skrives følgende i tilknytning til denne gården:

*«Sommeren etter dro han og Magnus nordover med syv skip og kom uventet en natt til Lista og la til med skipene. Bentein Kolbeinsson, en av kong Inges hirdmenn, holdt til der; han var en djerv og modig mann.»*³⁷

Angrepet av Sigurd Slembe og Magnus Blinde på kongens hirdmann, viser til en tilknytning mellom kongsmenn og Lista allerede på 1130-tallet. Dessverre gir ikke sagene mye annen nyttig informasjon utenom dette. Torbjørn Låg på sin side, viser til den store forekomsten av gravfunn, samt andre arkeologiske funn på Lista, som en styrkelse av teorien omkring et

³⁴ Steinnes 1955: 1-3.

³⁵ Ibid: 34.

³⁶ Steinnes 1955: 147.

³⁷ Haraldssønnes saga 2012: 772.

maktsentrum her inn mot vikingtiden. Fra rundt år 800 og utover avtar den totale mengden av arkeologiske funn i området.³⁸ Det er likevel usikkert hvordan dette skal tolkes. På en side kan det antyde en svekkelse i bosetning og dermed gravhauger i området, men på en annen side kan det også vise til endring fra hedensk til kristen gravskikk. Igjennom analysen til Låg pekes det mot at trolig ble Lista som maktsenter delvis svekket og mer underordnet et overlegent annet maktsenter lenger vest, mot Jæren området.³⁹ Samtidig ser også Steinnes ut til å peke på at dette området tidlig ble påvirket av kristendommen, noe som kan forklare nedgangen av arkeologiske funn. Han viser her til at ett av de 14 kongelige kapella stod nettopp her på Husebygården på Lista i middelalderen. Det eneste i Agder.⁴⁰ Dette er av ganske stor betydning, og også relevant for i både Oddernes og Tromøya sine tilfeller. Dette begrunnes i att historikere, slik som Hans Jacob Orning, peker i sin artikkel på at de tidlige hovedkirkene i stor grad ble plassert hvor kongsgårdene var.⁴¹ Dette blir ytterligere belyst i avsnitt 4.2.

Otreneset/Oddernes

Otreneset eller Oddernes på moderne norsk, ligger plassert med innløpet til elven Otra nær dagens Kristiansand. Gården her har blitt pekt ut som et tidlig maktsentrum, ikke hovedsakelig fra sagaene, men ut ifra arkeologiske materiale, da spesielt runesteinen Oddernessteinen. Selv om gården ikke er nevnt i noen av sagaene i *Heimskringla*, så kobles inskripsjonen på runesteinen til en karakter i fra *Olav den helliges saga*, nemlig Øyvind Urarhorn og hans ætt. Med bakgrunn i dette fremstår tolkningen og betydningen av Oddernessteinen som sentral for å avklare betydningen rundt Oddernes. I ånd med Asgaut Steinnes sitt valg, så benyttes her tolkningen av den kjente filologen Magnus Olsen. Olsen viser til to inskripsjoner på steinen, hvor den yngre er av mest interesse for oss: «*Øivind gjorden denne kirke – Olav den Helliges gudsønn – på sin odel(sgård).*»⁴² Olsen daterer innskripsjonen til det tiende århundret, i hvert fall ikke yngre.⁴³ Det er litt historisk uenighet om hvem karakteren «Øivind», omtalt på steinen egentlig er. Olsen i sine senere tolkninger viser til at dette faktisk er snakk om Øyvind Urarhorn i egen person, kjent fra sagaene. Tidligere tolkninger fra Olsen pekte på at denne Øivind er en sønn av Øivind Urarhorn, som

³⁸ Låg 1999: 156-157.

³⁹ Ibid: 157-158.

⁴⁰ Steinnes 1952/53: 360.

⁴¹ Orning 2014: 198.

⁴² Liestøl og Olsen: 1954: 80.

⁴³ Ibid: 79-80.

bærer farens navn. Øivind Urarhorn ble drept på Orknøyene i år 1019 og det er dateringen mellom Øyvind Urarhorn sitt dødsfall og Olav den helliges regjeringstid, som skaper usikkerhet rund navngivingen på steinen.⁴⁴ Uansett så beskrives Øyvind Urarhorn slik i *Olav den helliges saga*:

«Øyvind Urarhorn het en mann som ættet fra Aust-Agder. Han var en svær kar av god slekt og dro hver sommer ut og herjet, noen ganger mot vest, andre ganger i Østersjøen eller sydover til Frisland. Han hadde en snekke, en tyvesesse med godt mannskap. I slaget ved Nesjar hadde han kjempet på kong Olavs side, og da de skiltes etter kampen, lovet kongen Øivind sitt vennskap og Øyvind kongen sin støtte når og hvor han måtte kreve det.»⁴⁵

Olav den Helliges saga fremstår her veldig entydig i sitt budskap. Det kan trygt sies at det eksisterte en stormannsætt her, som kunne mobilisere militære styrker på vegne av kongemakten. Analyser av andre historikere ser ut til å samtykke omkring Oddernes som en betydningsfull gård i samtiden. Steinnes bygger på Olsen sin tolkning, omkring en stormannsætt på Oddernes, og peker her mot en stor samling av omkringliggende utskyldsgårder.⁴⁶ Også Torbjørn Låg viser til det samme i *Agders historie 800-1350*, hvor han peker på Oddernes som et maktsentrum både før og under vikingetiden.⁴⁷

Truma/Tromøy

Egilssoga er et verk ifra Island, trolig i fra perioden 1150 til 1240 av en ukjent forfatter.⁴⁸ Her omtales Tromøya under navnet «*Truma*» i sammenheng med Harald Hårfagre:

Tore Truma heitte mannen som førte skipet. Han var år mannen til kong Harald og styrte garden hans på Truma. Det var ein stor gard, og kongen held seg ofte der når han var i Vika, og det trongst store forråd til hushaldet der.⁴⁹

Med første øyekast så fremstår det merkeleg å omtale Tromøya utenfor Arendal i sammenheng med Viken. Asgaut peker her på at dette er en feiltolkning fra forfatteren sin side, og at det

⁴⁴ Steinnes 1952/53: 389.

⁴⁵ Olav den helliges saga 2012: 318.

⁴⁶ Steinnes 1952/53: 390.

⁴⁷ Låg: 1999: 125.

⁴⁸ Magerøy, Nordland og Tylden 1962: 7.

⁴⁹ Ibid: 40.

faktisk er snakk om Tromøya utenfor Arendal.⁵⁰ Dette påpekes også som en merknad på bunnen av samme side i den benyttede oversettelsen av *Egillsoga*, at det faktisk er snakk om Tromøya.⁵¹ Tromøya, under navnet «*Truma*» blir også nevnt i *Gautreks saga*. Denne islandske sagaen er i stor grad legendarisk, men inneholder historiske tradisjoner fra samtiden. Her blir «*Truma*» gitt fra kong Harald Hårfagre til Stovirk. Stovirk sin sønn, Starkad ga «*Truma*» tilbake til Vikar sønn av kong Harald Hårfagre.⁵² «Og Starkad gav Vikar øyi Truma (Tromøy), der faren, Stovirk, hadde butt.»⁵³

Tromøya er ikke nevnt i noen av sagaene inkludert i *Heimskringla* og per 2021 er det heller ikke funnet noen arkeologiske levninger som med sikkerhet kan plassere denne garden geografisk. Steinnes peker på at kongsgården trolig befant seg på halvøya, mellom Hovekilen og Alvkilen. Dette knyttes opp mot den gamle Tromøykirka som er plassert der, og som ifølge Steinnes er en av de eldste i landet.⁵⁴ Det er vanskelig å forankre med sikkerhet om når og i hvilket omfang «*Truma*» eksisterte som kongsgård. Det som derimot det sikkert kan konkluderes med, er at det på Island igjennom sagene i samtiden, har eksistert en tradisjon og ide om at det var en kongsgård nettopp her. Steinnes påpeker også i tillegg til at islendingene igjennom sagene ikke viser til andre kongsgårder på Agder.⁵⁵

3.3 Sammendrag II

Det sentrale å hente ut ifra artikkelen *utskyld* av Asgaut Steinnes er at det kan dannes et sterkt argument for at Agder allerede i tidlig vikingtid innehadde organisert skatt/avgift system etablert. Hvorvidt dette kan knyttes opp mot et tidligere utskyld-rike er mer usikkert. Det kan også konkluderes med at de utvilsomt, i de eksemplene belyst, har eksistert kongsgårder eller steder med lignende funksjon i fra vikingtid og utover mot høymiddelalder i Agder. Likevel fremstår de som få i antall i en norsk sammenheng og Agder omtales ikke som et av områdene hvor majoriteten av slike gårder var plassert.⁵⁶ Hvorvidt deres stilling holdt seg like sterk igjennom hele perioden er også usikkert.

⁵⁰ Steinnes 1952/53: 364.

⁵¹ Magerøy et al. 1962: 40.

⁵² Steinnes 1952/53: 364.

⁵³ Clausen 1935: 5.

⁵⁴ Steinnes 1952/53: 365.

⁵⁵ Ibid: 365-366.

⁵⁶ Orning 2014: 198.

4 Kristendom og kirkemakt

I artikkelen «borgerkrig og statsutvikling» av Sverre Bagge utdypes følgende angående perioden 1030-1130:

Det administrative apparat kongen kunne bygge opp omkring årmenn plassert på kongsgårder og lendmenn som lokale høvdinge og allierte, var beskjedent i forhold til kirkens bispedømme- og sogneorganisasjon.⁵⁷

Med Sverre Bagge sine ord i grunn, så er det mulig å snakke om en periode hvor kirken fremstår sterkere organisert enn staten. Kirkemakten med den tilhørende langvarige kristningsprosessen representerer seg som trolig den største og mest innflytelsesrike enkeltstående strukturendringen i det norske samfunnet fra vikingtid til høymiddelalder. Å redegjøre og analysere dette er helt nødvendig for å kunne besvare den aktuelle problemstillingen tilstrekkelig. En essensiell forutsetning for å kunne redegjøre kirkemakten som institusjon er at det først avklares når kristendommen vant frem som den dominante religionen. Å belyse kristendommens fremvekst i Agder i en norsk komparativ sammenheng er dermed en logisk plass å begynne.

Deretter er det ønskelig å se mer presist på kirken som institusjon i samtiden. Hvordan kirkemakten utviklet seg og hvem som administrerte de tidlige kirkene. Dette er sentralt, da spørsmålet om kirkene ble administrert lokalt eller fra mer sentraliserte hold, kan indikere om hvorvidt Agder hadde innflytelse over kirkemakten i sin egen region. Avslutningsvis i dette kapitlet er det ønskelig å belyse hvordan kirkeinstitusjonen fremsto i Agder i samtiden.

4.1 Kristendommens inntog i Agder

Den tradisjonelle historietolkningen av kristningsprosessene i Norge igjennom sagaene, er at de to Olavene, altså Tryggvason og Haraldsson, fremsto som noen av de mest essensielle sentrale karakterer. Selv allmenn kjente navn i moderne tid.⁵⁸ Ut ifra sagene samlet i *Heimskringla*, fremstår kildematerialet som for smalt til å peke på en bestemt karakter eller hendelse som vant frem kristendommen i Agder. Når dette er sagt, så eksiterer det i *Olav Tryggvasons saga*, empirisk data, som er relevant for problemstillingen:

Tidlig om våren seilte kong Olav utover i Viken med et stort følge og dro nord til Agder. Hvor han enn holdt ting med bøndene, påla han samtlige å la seg døpe. Alle

⁵⁷ Bagge, 1986: 164-165.

⁵⁸ Birkeli 1973: 7-8.

tok imot kristendommen, for ingen av bøndene våget å sette seg opp imot kongen.⁵⁹

Snorre viser her til en aktiv kristningsprosess i regionen ifra kongemakten fra helt på slutten av 900-tallet. Med utgangspunkt i teksten beskrives kristningen mest i sammenheng med en direkte trussel av direkte konsekvenser fra den kongelige overmakten. I en norsk sammenheng vises det til igjennom Håkon den godes saga til aktiv kristning, selv lite i omfang, mye tidligere. Snorre omtaler følgende rundt Håkon Adelsteinfostre:

(...) og da han så mente at han hadde tilstrekkelig støtte blant enkelte stormenn til å fremme kristendommen, sendte han bud til England etter en biskop og noen prester. (...) Kong Håkon lot nå innvie noen kirker og satte prester til å betjene dem.⁶⁰

Sagaen sier ikke noe om nøyaktig antall kirker eller lokasjon til disse. Trolig var disse plassert i Trøndelag og/eller nærliggende områder. Dette begrunnes at Håkon personlig mente at det var nettopp i Trøndelag at maktens kjerne i landet var plassert. Han oppholdt seg også her i lengre perioder.⁶¹ Det er ikke noe grunnlag som peker på at Agder allerede i denne perioden ble betydelig berørt av kristningstiltak fra kongemakten, selv om det selvfølgelig ikke kan utelukkes. Mad bakgrunn i dette er det viktig å påpeke to avgjørende faktorer.

Kristningstiltakene av Håkon den gode indikerer på ingen måte en massiv suksessfull kristning av kjerneområdene i Norge. Tiltakene var bare noen få av mange, som over lang periode skulle forme det vi i dag kjennetegner som kristningen av Norge. Den andre faktoren er at det er usikkert hva for noen geografiske områder som var under Håkon den Gode sin kontroll, og dermed hva for noen områder som disse tiltakene var mulig å gjennomføre. Torbjørn Låg i sitt verk *Agders historie 800-1350*, viser til at Håkon den gode trolig bare kontrollerte Agder vest for Lindesnes. Altså ikke hele Agder regionen som vi kjenner til i dag.⁶²

Arkeologisk kildemateriale

Sagene er altså med på å vise oss i en veiledningene retning for kristningen, i større grad norsk forstand enn for Agder spesifikt. I dette tilfellet fremstår det arkeologiske kildemateriale

⁵⁹ Olav Tryggvasons saga 2012: 219.

⁶⁰ Håkon den godes saga 2012: 125-126.

⁶¹ Håkon den godes saga 2012: 125.

⁶² Låg 1999: 170.

som overlegent i jakten på konkrete svar. Endringen i gravskikk representerer her seg som en av de viktigste endringene. Begrunnelsen til dette er i sammenheng med tilknytningen mellom gravgods og graver. Plassering av gravgods i gravene er i all forstand en hedensk tradisjon. Dermed kan kvantitet av graver med gravgods være en solid indikasjon på når ulike områder endret gravskikk og dermed også religion. Dessuten er overgangen fra hauggraver til flatmarks graver, ofte med bruken av større dekkheller, også en klar indikasjon på overgang til kristen gravskikk.⁶³ Kristenretten som er inkludert i Gulatingsloven, var lovgivende for Agder trolig en gang i fra 900-tallet.⁶⁴ Igjennom kristenretten fra omkring år 1050 ble det spesifisert at det var forbudt å begrave personer i haug og at dette kunne bøtelegges:

7. Men um nokon grev lik ned i haugar eller røysar, då skal han grava det upp og bøta 3 øyrary for det til biskopen og føra liket til kyrkje og grava det i heilag jord.⁶⁵

Med utgangspunkt i dette er det videre ønskelig å se dypere på ulike gravdateringsundersøkelser gjennomført i ulike deler av Agder. Låg igjennom *Agders historie 800-1350* viser til mye nyttig empirisk data.⁶⁶ Først belyses kystdistriktene i regionen. Her er det snakk om to separate undersøkelser, grunnet det tidligere fylkes skillet mellom aust og vest. I kystkommunene i det tidligere Aust-Agder per 1982, var det totalt 83 kartlagte gravfunn med gravgods i fra vikingtiden. 32 av disse kunne ikke dateres noe mer presist enn til vikingtid. Av de totale 83 gravene, så kunne 19 av dem stadfestes til 900-tallet. Med sikkerhet kunne 11 av disse 19 gravene dateres til perioden 900 til 950. Ingen av gravene kunne med sikkerhet dateres til perioden etter 950, med unntak av tre graver på Bringsvær i Fjære utenfor Grimstad, som dateres til rundt år 1000. Dermed ser graver med godsinnhold helt ut til å forsvinne i fra Agder rundt 1000-tallet.⁶⁷

Tallene i fra Vest-Agder viser til mye av det samme. Av de totalt 40 gravfunnene her som lot seg tidsbestemme, så dateres 34 av dem til perioden mellom år 800 til 950. Av de resterende seks gravene, så kunne fem av dem ikke dateres noe mer nøyaktig enn til 900-tallet. Kun et av gravfunnene kunne dateres til tidsperioden fra år 950 til 1000. Låg påpeker at denne undersøkelsen for Vest-Agder primært viser til mønsteret og tendensen i kystområdene, da det

⁶³ Ibid 1999: 180-181.

⁶⁴ Hødnebo og Rindal 1995: 11.

⁶⁵ Robberstad 1937: 37.

⁶⁶ Låg 1999: 179-186.

⁶⁷ Ibid: 179.

eksisterer for få gravfunn i indre områdene av det tidligere fylket til å kunne trekke en sikker konklusjon rundt dette.⁶⁸

En undersøkelse om gravfunn ifra kommunene Evje og Hornnes, Bygland og Valle i Setesdal i indre delen av Aust-Agder, er av spesiell interesse. Dette er grunnet at gravdateringene her står i skarp kontrast til dateringene i fra undersøkelsene gjennomført for kystkommunene i samme fylket. I Setesdal fordeler gravfunnene seg relativt likt mellom første og andre halvdel av 900-tallet, selv om en svak nedgang mellom år 950 og 1000 kan observeres. Låg påpeker også at flere gravfunn med inneholdende gravgods er avdekket også andre plasser i indre-Agder utenfor Setesdal. Blant annet et gravfunn i Vegusdal fra rundt år 1000 viser til dette. Mønsteret i Setesdalen var dermed trolig likt med andre deler av indre Agder i perioden. Med bakgrunn i dette ser det ut til at kristendommen kom i fra kysten og gikk innover. Gravfunn med gods i indre Agder forsvinner ikke helt før rundt år 1050.⁶⁹

I Evje og Hornnes kommune, en av kommunene hvor undersøkelsen i Setesdal fant sted, eksisterer det også en runestein som støtter opp om kristendomsdateringen igjennom gravfunnene. Det siktes her mot Galtelandsteinen, en runestein datert til årene rundt 1020 av den anerkjente filologen Magnus Olsen.⁷⁰ Runesteinen har to inskripsjoner, en lengre og en kort som begge er av interesse for oppgaven. Den lengste tolkes slik av Olsen: «Arnsteinn reiste denne sten efter Bjor, sin sønn. Han fant døden i hæren da Knut «søkte» England.»⁷¹ Selv om inskripsjonen kun viser til et individ fra Agder som deltar i danskekongen Knut den mektige sin hær, så passer den godt inn det integrerte forholdet mellom regionen og Danmark som har blitt utdypet tidligere i kapitel 2. Angående kristningen av Agder, som dette avsnittet omhandler, så er det den korte inskripsjonen av størst betydning: «Gud er en.»⁷² I tillegg benyttes det også små kors til å markere skiller mellom ordene i den lengre inskripsjonen på steinen.⁷³ Med informasjon om kristningen av Agder i grunn, er neste logiske steg en kort redegjørelse av kirkemakten i samtiden. Deretter vil dette bli sett i sammenheng med Agder og hvordan situasjonen fremsto her.

⁶⁸ Ibid: 181.

⁶⁹ Ibid: 181-182.

⁷⁰ Birkeli 1973: 100.

⁷¹ Liestøl og Olsen: 1954: 26.

⁷² Ibid: 30.

⁷³ Birkeli 1973: 99.

4.2 Statsmakt og kirkemakt

Sverre Bagge beskriver i sin artikkel *borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen*, følgende om kirken som institusjon:

Vi kommer da til andre faktorer nevnt ovenfor, nemlig utbygging av kirkens organisasjon. I løpet av perioden 1030-1130 har kirken etablert seg som en betydelig jordeier, for en stor del gjennom gaver fra kongen, til dels også fra stormennene.⁷⁴

Videre i samme artikkel fremstiller Bagge dataene for jordfordeling i det «norske statlige samfunn» rundt 1300-tallet følgende:

Skillet mellom samfunnsklassene kommer til uttrykk i den antatte fordeling av jordeiendom: kongen 7%, aristokratiet 20%, kirken 40% og bøndene 33%.⁷⁵

Bagge knytter altså fremveksten av kirken som betydelig jordeier i perioden 1030 til 1130. At kirken etablerer seg som jordeier i denne perioden ser ut til å samsvare bra med den tidligere redegjørelsen om hvor når kristendommen vant frem i Agder, i hvert fall i kystområdene. Gitt at oppgaven omhandler Norge i sin helhet, så viser ikke disse tallene til eventuelle regionale forskjeller. Var kirken som maktinstitusjon lik i Agder som i samtidens Norge?

Før dette spørsmålet analysere i avsnitt 4.3, så er det ønskelig å belyse en artikkel av Hans Jacob Orning. Artikkelen hans, *Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen - en revurdering*, er en direkte henvisning til Bagge sin artikkel, hvor alternative årsaker og tolkninger blir fremmet.⁷⁶ Denne revurderingen bringer frem nye tolkninger av det empiriske materialet av interesse for problemstillingen. Orning peker her på at kirkelige systemet før den gregorianske reformen tredde i kraft i 1152, var et såkalt «egenkirkesystem». Dette systemet viser til at det var eieren av kirken hvor grunnen hvor kirken ble bygget og ikke kirken som institusjon i seg selv som var jordeieren hvor den aktuelle kirken var plassert.⁷⁷ Orning viser videre til den generelle plasseringen av de tidlige kirkene før den gregorianske reformen:

⁷⁴ Bagge 1986: 164-165.

⁷⁵ Ibid: 148.

⁷⁶ Orning 2014: 193-216.

⁷⁷ Ibid: 196-197.

Hovedkirkene lå som regel i sentralt beliggende bygder konsentrert rundt tre områder: Viken, den ytre skipsleia på Vestlandet, og de indre Trøndelagsbygdene, nettopp i de områdene der de fleste kongsgårdene er belagt.⁷⁸

Med bakgrunn i dette er det først ønskelig å peke på egenkirkesystemet. Igjennom Orning sin tolkning så er dette med på å styrke Agder som administrerende enhet. «Egenkirkesystemet» viser til at de to tidligste kirkene vi vet om med sikkerhet i Agder, belyst tidligere i avsnitt 3.2, på Lista og Oddernes begge trolig var administrert ifra kongsgårdene på samme sted.

Videre ønsker jeg å redegjøre omkring Orning sin tolkning om hvor hovedkirkene var plassert. Den «ytre skipsleia på Vestlandet» beskrevet her er av særskilt interesse. Det er ingen videre definisjon om nøyaktig hvor denne skipsleia er plassert i artikkelen. Dermed er spørsmålet hvorvidt Agder medregnes usikkert. Når dette er sagt, så er det spesielt to sentrale argument som må trekkes fram her. Det første er at det tidligere i oppgaven er etablert at Agder var under lovverket Gulatingsloven i denne perioden. Gulatingsloven dekker vestnorske områder nærmest utelukkende.⁷⁹ Alt som dermed omhandlet disse vestnorske områdene igjennom Gulatingsloven, inkluderte også Agder i sin helhet. Det andre er den sentrale og mye benyttede skipsleia mellom Agder og Jylland, dermed også Norge og Danmark i en større forstand, belyst ytterligere kapittel 2. I tilfeller hvor sjøfarer som kom fra nordvest benyttet denne skipsleia fra Agder til å krysse Skagerak, så er det logisk at den «ytre skipsleia på Vestlandet» stoppet her. Det er mulig å argumentere for at dette i hovedsak angår områdene i Vest-Agder i større grad enn Aust-Agder.

4.3 Tidlige kirker og kirkemakt i Agder

I likhet med andre områder i Norge så fremstår også kunnskapen omkring de tidligste kirkene i Agder som et forskningsfelt som det ikke eksisterer mye kjennskap til. Låg i *Agder Historie 800-1350*, peker på at dette grunnes hvordan de ble bygget. På grunn av funn av eldre stolpehull under kirker bygget i senere tid, antas det at de eldste kirkene, i stor grad, som var plassert der tidligere var trekonstruksjoner i direkte kontakt med bakken. Dette har vært med på å gi konstruksjonene veldig kort levetid.⁸⁰ Dermed er det vanskelig å finne rester etter disse kirkene, noe som fører til at det er lite arkeologisk kildematerialet som kan medbringe relevant empirisk data for vår redegjørelse. I dette tilfelle representere også Agder seg som en

⁷⁸ Ibid: 198.

⁷⁹ Hødnebo og Rindal 1995: 11.

⁸⁰ Låg 1999: 186.

problematisk region av en helt annen grunn. Mangelen på urbane sentrer. Bagge påpeker hvordan kirkene og byene var knyttet sammen:

«Overgangen fra en desentralisert religion, omkring lokale kultsteder og lokale høvdinger, til en sentralisert, med byer som de viktigste kultsteder (...)»⁸¹

Områder slik som Viken med Oslo, Vestlandet med Bjørgvin eller Trøndelag med Nidaros har dermed noen åpenbare kandidater til sannsynlige lokasjoner hvor tidlige kriker ble bygget. I Agder sitt tilfelle er det tvert imot ingen umiddelbar åpenbar plass å begynne å lete. Spørsmålet omkring tidlige kirker i regionen er dermed nærmest umulig å ta stilling til. Det mest sannsynlige, er i ånd med Orning, å vise til at kongsgårder og lignende sentrer også i stor grad trolig var de samme stedene hvor de første kirkene ble etablert.

4.4 Sammendrag III

Empirisk så kan det sikkert vises til at Agder i aller høyeste grad holdt følge med resten av Norge angående kristningsprosessene og endringer innen organisasjon dette medførte. Ut ifra arkeologisk kildemateriale er det mulig å argumentere for at Agder faktisk ble tidligere kristent sammenlignet med andre områder i Norge. Selv om det er viktig å påpeke at det eksisterte betydelige forskjeller her innenfor regionen, primært mellom kyst og innlandsområder. Kirkesituasjonen fremstår mer uklar. Trolig eksisterte disse tidlige kirkene og ble administrert fra kongsgårdene eller lignende maktsentre hvor de var plassert, frem til den gregorianske reformen i 1152. Etter 1152 er det mulig at administrasjonen ble flyttet til mer sentraliserte områder. Områdene rundt Stavanger og Jæren, tidligere vist til av Torbjørn Låg, kan ha vært kandidater i dette tilfellet.⁸²

5 Militær organisasjon

I dette kapittelet er det ønskelig å belyse hvordan og i hvilken grad den militære organisasjonen i Agder fremsto i den aktuelle perioden. Dette vil videre bli sett i et komparativt bilde med andre norske områder. Verket *From Viking Stronghold to Christian Kingdom, State formation in Norway c. 900-1350* av Sverre Bagge benyttes her som en sentral kilde for kartlegging av det helhetlige norske bildet. For å redegjøre for det samme i

⁸¹ Bagge, 1986: 164.

⁸² Låg 1999:157-158.

Agder benyttes det aktuelle lovverket for regionen i perioden, Gulatingsloven, samt andre sekundærkilder.

5.1 Leidang, oversikt og problematisering

Bagge gir uttrykk for at det tradisjonelle synet blant historikere er at den militære organisasjon ikke bare i Norge, men i alle de skandinaviske landene var basert rundt det som på engelsk omtales som «popular levy».⁸³ På norsk navngis dette systemet «leidang» og omtales ifølge Bagge som trolig den tidligste kjente landsdekkende politiske organiseringen og avgiften som vi kjenner til i Norge. Leidangen viser til en militærtjeneste igjennom påtvunget mobilisering, når fiendtlige hærstyrker ankom landet. Altså en slags form for verneplikt, da leidangen ikke var frivillig. Leidangen fremstår nærmest som bærebjelken innen den militære organisasjonen i det norske samfunnet i fra Håkon den godes regjeringstid i vikingtid, til høymiddelalderen i Norge, ifølge Bagge. Med bakgrunn i dette er det mulig å peke på en tett sammenheng mellom de tidligste kjente skatte/avgift systemene i Norge og militær tjeneste.⁸⁴ Utenom leidangen er det kun hirdtjenesten som fremstår som den andre aktuelle formen for militærtjeneste i samtiden. Forholdet og samspillet mellom tjeneste i form av leidang og hird utdypes ytterligere av Edvard Bull i verket *Leding - militær- og finansforfatning i Norge i ældre tid* med følgende:

At kongens håndgangne mænd var fritat for personlig ledingsplikt, så længe ledingen var en rent militær innretning, følger igrunden av sig selv: de gjorde jo sin militærtjeneste på anden måde, i kongens hird.⁸⁵

Bull sitt verk om leidang er det mest omfattende som eksisterer innenfor dette feltet. Med utgangspunkt i Bull sine tolkninger er det gitt at hirden som organisasjon på mange måter faller litt utenfor rammene for problemstillingen. Da det primære fokuset her ligger i organisasjon i Agder som region, hvor hirden primært er knyttet opp mot individer. Dermed gir det oss lite nyttig empirisk data angående hvordan organisasjon og samspillet mellom Agder og Norge fremsto i den aktuelle perioden. Hirden hadde dessuten flere formål og oppgaver utenom de militære, i motsetning til leidangen.

⁸³ Bagge 2010: 72.

⁸⁴ Ibid: 72-74.

⁸⁵ Bull, 1920: 100.

Med dette skillet etablert er det videre ønskelig å redegjøre for når leidangen tredde i kraft i Norge. Den tidligste beskrivelsen om oppbyggingen og innføringen av leidangen finner vi i *Håkon den godes saga*:

Etter dette slaget innførte kong Håkon en bestemmelse i landsloven om at bygdene langs kysten og så langt inn i landet som laksen kan gå, skulle inndeles i skipreider, og skipreidene delte han så i fylker. For hvert fylke ble det fastsatt hvor mange og hvor store skip fylket skulle stille med når allmeningen ble utkalt, og allmening var de forpliktet til å utrede så snart en utenlandsk hær kom til landet.⁸⁶

Utenom definisjonen ifra *Håkon den godes saga*, så viser sagene ikke stort mer til organisasjon omkring leidangen, men i større grad til de faktiske tilfellene hvor den ble tatt i bruk. I Harry S. Øberg sin artikkel «Leidangordningen i lys av sagaene» i *Historisk tidsskrift* vises det til at sagene omtrent er det eneste materiellet som er tilgjengelig i granskningen om hvordan leidang utspilte seg i praksis.⁸⁷ Videre belyser Øberg til at selve ordet «Leidang» kun omtales en gang i de islandske ættesagaene og at denne benevnelsen dessverre ikke medbringer ny empirisk data som fører til økt forståelse omkring emnet.⁸⁸ Leidang blir benyttet i *Egilssoga* til å beskrive en flåtesamling av Harald Hårfagre.⁸⁹ Tilsvarende blir ordet også brukt i *Harald Hårfagres saga*:

Han hadde leidang ute hver sommer, og ransaket både øyer og utskjær, men så snart vikingene fikk øye på flåten hans, tok de alle flukten, og de fleste stakk til havs.⁹⁰

Dessverre, noe som Øberg også viser til, så omtaler *Egilssoga* mye av det samme som sagene i *Heimskringla* allerede gjør, og bringer dermed ikke frem ny informasjon som kan hjelpe oss til økt forståelse rundt leidangen.⁹¹ Bruken av leidang ordet i *Egilssoga* og *Harald Hårfagres saga* skyldes sannsynligvis i at dette var det ordet som etter forfatternes beste kunnskaper best forklarte situasjonen. Tross i at leidangsystemet definert i *Håkon den godes saga*, trolig ikke eksisterte på dette tidspunktet.

⁸⁶ Håkon den godes saga 2012: 132.

⁸⁷ Øberg 1946/48: 535-572.

⁸⁸ Ibid: 537.

⁸⁹ Magerøy et al. 1962: 24.

⁹⁰ Harald Hårfagres saga 2012: 96.

⁹¹ Øberg 1946/48: 537.

Før leidangen og skipreidene i Agder blir nærmere analysert, så er det ønskelig å vise til to etablerte punkt som ligger til grunn for analysen:

- 1) Hovedsakelig i sagaene er leidangsystemet knyttet opp mot krig og militærmobilisering på havet. Bagge viser til at leidang kunne bli benyttet til landbasert krigføring, men at leidang til bruk av sjøkrig var den viktigste formen, i hvert fall frem til 1200-tallet.⁹²
- 2) Da dette kapittelet fokuserer på den militære organisasjonen, medfører dette at det kun er aktuelt å redegjøre for leidangen i de tilfellene hvor det benyttes i en militær sammenheng. Når leidang ikke benyttes i denne sammenheng, for eksempel i form av fysisk skatt og avgift faller det dermed utenfor analysen sine rammer.

5.2 Leidang og skipreider i Agder

Først og fremst så er det viktig å unngå generalisering når leidangen i Agder skal analyseres. Tidligere har Torbjørn Låg vist til at Håkon den gode, kongen som introduserte leidangen, trolig bare kontrollerte Agder vest for Lindesnes.⁹³ Med andre ord er så det usikkert hvor mye av Agder som ble berørt av kongemakten sin leidang på dette tidspunkt. Øberg viser til noe av den samme problematikken:

Først i Magnus Lagabøters regjeringstid får landet en landslov, og først da kan vi med sikkerhet gå ut fra at Norges landevernsorganisasjon – leidangen – bygger på lovbestemmelser som er gyldige for samtlige landsdeler.⁹⁴

Perioden fra Håkon den gode sin regjeringstid frem til Agder ble underlagt Gulatingsloven en gang på 900-tallet, fremstår dermed som meget vanskelig å konkludere noe sikkert omkring.⁹⁵ I Gulatingsloven er det først «utgjerdsbolken» bestående av totalt 22 kapitler som kan gi oss konkret informasjon for hvordan leidangen i Agder fant sted. I kapittel tre beskrives det hvordan manntallet skal bestemmes:

I full ålmenning skal det reidast ut ein mann for kvart sjuande hovud. 2. Men um me har eit betre manntal, då skal alle få godt av det. 3. Men or det manntallet skal mer eida ut så mange skip or kvart fylke, som me har vorte samde um med kongen vår.⁹⁶

⁹² Bagge 2010: 76.

⁹³ Låg 1999: 170.

⁹⁴ Øberg 1946/48: 539.

⁹⁵ Hødnebo og Rindal 1995: 11

⁹⁶ Robberstad 1937: 240.

Det eksisterer altså ulike metoder for å beregne antall menn som skal bli kalt ut til leidang. Selv om hver sjuende mann fremstår som det standardiserte utgangspunktet med mindre annet er avtalt. Videre i det siste kapittelet, nummer 22, står det spesifikt om hvor mange skip de ulike fylkene skal stille med:

Vikværingane skal reida ut seksti tjugesessor og dessutan grønskipet.¹ 2. Egdene skal reida ut 16 skip, femogtjugesessor. 3. Rygene skal reida ut 24 skip, femogtjugesessor. 4. Og hordane like mykje. 5. Sygnene 16 skip, femogtjugesessor. 6. Firdene 20 skip, femogtjugesessor. 7. Mørene 16 skip, femogtjugesessor. 8. Romsdølene 10 skip, tjugesessor. 9. Nordmørene 20 skip, femogtjugesessor. 10. Trøndene 80 tjugesessor. (...)⁹⁷

Ordet «sessor» omtalt her kommer av det norrøne ordet «sess» som betyr sete eller benk. Sessene er i denne sammenhengen altså med å definere hvilken størrelse skipene som stilte til leidang skulle ha. Ut ifra kilden ser det ut som at 20 og 25 benkers skip er standarden. Agder skal altså stille med 16 skip, bestående av 25 benker på hvert skip. Dette er noen av de mindre tallene som forekommer, og blir totalt overskygget i kvantitet sammenlignet med Viken sine 60 skip og Trøndelag sine 80 skip, selv om dette selvfølgelig er å forvente. Det skal likevel påpekes at skipene til Viken og Trøndelag er mindre, med kun 20 benker. Trolig så er det en sterk sammenheng mellom antall skip og manntallet i de aktuelle fylkene. Dette gjenspeiler at Agder i perioden fremstår som relativt tynt befolket, spesielt med tanke på den lange andelen av den norske kystripen som regionen utgjør.

Det står ikke noe videre i «utgjerdsbolken» som kan knytte skipene til geografiske skipreider. For å kartlegge skipreidene i Agder geografisk, benyttes verket *Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen* av Peter Andreas Munch. Dette verket fremstår som det mest omfattende og dyptgående innen kartleggingen av norske skipreider, selv om datering til verket medfører skrift i gotisk stil. Kilden er dermed krevende å tolke igjennom moderne øyne. Ifølge Munch består Agder av totalt tolv skipreider, som starter med «Lundar» i vest. Dette omfatter området i dag kjent som Lund kommune i Rogaland og viser til at forståelsen omkring området Agder i perioden ikke samsvarer med de moderne grensene som vi benytter i dag. Den ytterste skipreiden i øst er «Strengjareid». Dette viser til området omkring dagens Tromøya utenfor Arendal. Blant disse 12 skipreidene er ikke

⁹⁷ Ibid: 253.

de indre områdene i regionen medregnet. Hovedsakelig sikter dette mot områdene som faller under Råbyggelaget i indre Aust-Agder.⁹⁸ Av spesiell interesse her, vises det til de tre skipreidene «Lista», «Véa» og den tidligere nevnte «Strengjareid». Alle disse tre skipreidene er plassert med de tre maktsentrene og kongsgårdene tidligere redegjort i kapittel 3. «Lista» med Huseby, «Véa» i nærheten av Oddernes og «Strengjareid» med kongsgården på Tromøya, også kjent som «Truma». Igjen så fremstår likevel det totale antallet skipreider som relativt få. Til sammenligning så var Hordaland delt inn i 32 skipreider.⁹⁹ I tillegg til å gjenspeile manntall, så kan antallet skipreider også vise til de økonomiske forholdene i fylket. Fylket kunne bare stille med så mange skip som de hadde ressurser til å bygge, utstyre, vedlikeholde og bemanne.

All redegjørelsen av leidangen leder til et åpenbart spørsmål. Hvor mye ble den benyttet? Øberg har igjennom en granskning av sagaene dannet en oversikt over alle tilfellene hvor det er trolig at militært utbud igjennom leidangsystemet har forkommet. Ut ifra sagaene viser Øberg til totalt 54 mobiliseringer igjennom leidangen, fra kong Sverre sin fremvekst til Magnus Håkonsson sin regjeringstid. Av disse 54 berørte 17 av dem områdene underlagt Gulating, elleve under områdene i Frostating og 13 for områdene i Viken.¹⁰⁰ Dataene fremvist her, danner en sterk argumentasjon for at Agder, som var under områdene for Gulating, spilte en aktiv rolle i den militære organiseringen i samtiden og tilhørte faktisk det tinglaget som ble hyppigst militært mobilisert i perioden.

5.3 Veter

Veter, ofte også under navnet ildveter, er bål som fungerer som et varslingsystem når fiender ankommer landet. Veter ble implementert i direkte sammenheng med leidang systemet, noe *Håkon den godes saga* viser til:

(...) Til selve utkallelsen hørte også at det skulle settes opp ildvarde på høye fjelltopper, slik at man kunne se fra den ene til den andre. Det sies at på syv netter gikk hærbudet fra den sydligste varden til det nordligste tinglaget i Hålogaland.¹⁰¹

Ildevetene var altså en del av et større mobiliseringssystem. I dag brukes ofte veter og varde om hverandre, men dette er feil. Veter var alltid av tre, da disse skulle kunne raskt settes fyr

⁹⁸ Munch 1849: 131-132.

⁹⁹ Ibid: 149.

¹⁰⁰ Øberg 1946/48: 540-546.

¹⁰¹ Håkon den godes saga 2012: 132.

på og tjente utelukkende et formål. Varder var av stein og kunne tjene andre formål, slik som kjennetegn i terrenget og/eller ly for vær og vind. Det var likevel ikke uvanlig at veter ble bygd inni, oppå eller inntil varden. Varder og veter var dermed ofte plassert på samme sted, men ikke nødvendigvis.¹⁰² Antall veter i et bestemt fylket er dermed av interesse, da dette kan være en indikator på omfanget av leidangsmobiliseringen i det gitte fylket. Selv om det er åpenbart at også geografiske faktorer spiller en sentral rolle her. I fjell og fjordlandskap behøves det naturligvis et større antall veter for å dekke det aktuelle området, sammenlignet med flatere mer åpne landskap. Olaf Olafsen har i sin bok *Viter paa Sørlandet og Vestlandet i ældre tider*, dannet en god oversikt over de kjente vetene som eksisterte i Agder. Vest og Aust-Agder står her hver for seg, grunnet det tidligere fylkesskillet. Olafsen viser også til at det trolig har eksistert flere veter enn de som han har funnet frem til og representert i sitt verk. Samtidig spesifiseres det også at eksistensen til enkelte av vetene som det vises til i verket, fremstår som tvilsomme.¹⁰³ For Aust-Agder vises det til 19 kjente veter. Disse strekker seg fra Risør på kysten i sør-øst til Valle i Setesdal i nord.¹⁰⁴ For Vest-Agder er det 24 veter, fra områder rundt Kristiansand i øst til Hidra i vest. Det pekes dessuten på en rekke varder i indre deler av Vest-Agder, hvor trolig noen av dem også var veter. Flere av disse er så langt nord som Grindheim, Hægebostad og på grensen til Åseral.¹⁰⁵ Agder fremstår i tråd med leidangsystemet beskrevet i *Håkon den godes saga*, og viser til et vell utbygget nettverk av veter.

5.4 Sammendrag IV

Det empiriske dataene er entydige i sak. Agder fulgte den militære organiseringen i samtidens Norge. Med sikkerhet fra underleggelsen av Gulatingsloven på 900-tallet, men trolig også før dette. I tillegg ser alt empirisk materiell ut til å peke mot at Agder var en aktiv deltager i leidangsystemet, selv om Agder sitt omfang i antall skip som ble stilt til tjeneste fremsto som beskjedent i den norske sammenhengen.

6 Konklusjoner

Målsetting til denne oppgaven var igjennom en komparativ analyse å svare på hvorvidt Agder holdt følge med andre norske områder innen utvikling, organisasjon og struktur ifra vikingtid

¹⁰² Vest-Agder lærerlag 1955:192.

¹⁰³ Olafsen 1920: 17-21.

¹⁰⁴ Ibid: 17-19.

¹⁰⁵ Ibid: 19-21.

til høymiddelalder. Dette ble gjennomført igjennom et innledende kapittel og tre etterfølgende. Hvert av disse belyste det jeg personlig anser som de mest essensielle saksområdene å analysere for å kunne besvare problemstillingen tilstrekkelig. Ut ifra oppgavens analyse er konklusjonen omkring de tre valgte fokusområdene som følger:

Innenfor økonomisk administrasjon i form av skatt og avgifter, så gjenspeiler Agder det samme bildet som oppfattes i resten av Norge i perioden. Kongsgårder og maktsentre eksisterte også, men var færre i antall sammenlignet med de fleste andre norske områder. Som for eksempel Viken, Trøndelag og Vestlandet rundt Bjørgvin.

Angående kristendom og kirkemakt viser empirien til at kystområdene i Agder trolig ble kristent tidligere enn mange andre mer sentralliggende norske områder. Indre deler av regionen ser ut til å ha kommet senere og gjennomgått kristningen hovedsakelig i andre halvdel av 900-tallet. Ofte den perioden som mer tradisjonelt knyttes til kristningsprosessen. Kildebelegget fremstår som for spinkelt til å kunne konkludere noe sikkert omkring hvor og hvordan kirkene og kirkeadministrasjonen i regionen eksisterte og fungerte. Sannsynligvis fulgte Agder mønsteret til resten av Norge, med at tidlige kriker og tilhørende administrasjon i stor grad eksisterte rundt kongsgårdene og maktsentrene. Konklusjoner omkring hvordan dette endret seg etter den gregorianske reformen i 1152, ville bare fremstått som nærmest ikke forankrede spekulasjoner.

Ut ifra analysen av den militære organisasjon, så representerer Agder seg som en meget integrert del av det norske samfunnet. Alt peker i retningen mot at Agder er et fylke som fulgte og var aktivt deltagende innenfor leidangsystemet. Det faktum at det eksisterer nøyaktige dokumenterte tall for Agder i Gulatingsloven og en rekke veter i regionen gjør det vanskelig å motstride denne konklusjonen.

Med utgangspunkt i dette, er min følgende samlede konklusjon som følger: I meget stor grad, ikke bare eksisterte utviklingen, organisasjonen og strukturen i vikingtiden på Agder i relativ likhet med resterende norske områder. Regionen fulgte også den generelle norske utviklingen, organisasjonen og strukturen inn i høymiddelalderen, med noen få mindre variasjoner nevnt ovenfor og et særskilt unntak.

Dette særskilte unntaket er noe som har blitt belyst flere ganger tidligere i oppgaven. Nemlig den totale mangelen av eksistensen og utviklingen av byer og urbane områder i regionen i

perioden. Jeg innehar ingen absolutt konklusjon på hvorfor dette er tilfellet, men jeg ønsker å peke ut to faktorer som trolig har medvirket:

1. Mangelen på agrikulturelle områder av betydelig størrelse på Agder. Dette problemet ble berørt i kapittel 2, og det ble her vist til hvordan Lista var unntaket i denne sammenhengen. Jordbruket har trolig vært med på å danne gunstige forhold som kunne medføre etableringen av kongsgården Huseby her og også til en viss grad Lista som et regionalt maktsenter. Problemet er at det i kvantitet blir for lite i en norsk sammenheng. Med så lite jord i Agder som er gunstig for dyrkingen av mat, er det dermed ingen selvfølge å kunne brødfø en større bybefolkning igjennom selvforsyning. Herunder må det også vises til at regionen ikke innehar verken klima og eller jordsmonn gunstig for dyrkingen av korn. Denne forståelsen er i tråd med Sverre Steen sin tidligere tolkning omkring Agder: «(...) dal-delte landet der ingen stor-dal, ingen storsjø eller storfjord, ingen slette danner noen naturlig hovedåre eller noe selvgitt midtpunkt.»¹⁰⁶
2. Agder sin geografiske nærhet til Danmark. I flere lengre perioder var fiendebilde for norske konger i fra vikingtid til høymiddelalder dominert av vår nabo i sør. Den tidligere nevnte Fridtjov Birkeli viste til nettopp dette problemet, når han begrunner hvorfor det trolig ikke er noen runesteiner i Agder fra Olav den helliges regjeringstid. Det fremsto som altfor risikabelt da Agder som regionen var under så sterk dansk innflytelse at dette ville bli tolket som et tegn på aggresjon.¹⁰⁷ Det fremsto derfor ugunstig for norske konger å oppholde seg her i lengre perioder, da et angrep fra Danmark ikke ville gi dem noen tid til å reagere, planlegge eller mobilisere leidang. Ingen byer eller urbane områder kunne dermed vokse opp rundt kongemakten i Agder, selv om det er mulig å argumentere for at kongemakten fulgte byene i like stor grad som byene fulgte kongemakten.

¹⁰⁶ Steen, 1941: 4

¹⁰⁷ Birkeli: 1973: 100.

Litteraturliste

Oversatte kilder

Clausen, C. (1935). *Starkad*. Oslo: Cappelen.

Gundersen, D., Hødnebo, F. og Magerøy, H. (1979). *Sverres saga*. Oslo: Gyldendal forlag.

Hødnebo, F. og Rindal, M. (1995) *Den eldre Gulatingsloven: e donatione variorum 137 4° (Codex Rantzovianus) i Det Kongelige Bibliotek, København og AM 309 fol. (93R-100V), AM 315 e fol., AM 315 f fol., AM 468 c 12° (bindet), NRA 1 B*. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.

Magerøy, H., Nordland, O. og Tylden, P. (1962). *Egilssoga ; Soga om Gisle Surrsson*. Oslo: Det norske samlaget.

Pollestad, K, A. (2012). *Harald Hårfagres saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Haraldssønnes saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Heimskringla* Norske kongesagaer*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Håkon den godes saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Magnus den godes saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Olav den helliges saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Pollestad, K, A. (2012). *Olav Tryggvassons saga*. Litauen: Gyldendal Norsk Forlag.

Robberstad, K. (1937). *Gulatingslovi*. Oslo: Samlaget.

Sekundærlitteratur

Bagge, S. (1986). Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen. *Historisk tidsskrift*, (2), 145-197. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/9ea20490006a805e4f057c979f348394?page=3&searchText=bagge>

Bagge, S. (2010). *From Viking Stronghold to Christian Kingdom, State Formation in Norway c. 900-1350*. København: Museum Tusulanum Press.

- Birkeli, F. (1973). *Norske steinkors i tidlig middelalder: et bidrag til belysning av overgangen fra norrøn religion til kristendom*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bull, E. (1920). *Leding : militær- og finansforfatning i Norge i ældre tid*. Oslo og København: Steenske forlag.
- Helle, K. (1975). *Stavanger: fra våg til by*. Stavanger: Aktietrykkeriet.
- Hjardar, K. (2020). *Vikingenes største slag*. Oslo: Spartacus forlag AS.
- Liestøl, A. og Olsen, M. (1954). *Norges innskrifter med de yngre runer. 3 : VIII. Aust-Agder fylke ; IX. Vest-Agder fylke ; X. Rogaland fylke*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Låg, T. (1999). *Agders historie. [1] : 800-1350*. Kristiansand: Edgar Høgfeldt AS.
- Melve og Ryymen. (2020). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Moseng, O. G., Opsahl, E., Pettersen G., L., og Sandmo E. (2018) Oslo: Universitetsforlaget.
- Munch, P. A. (1849). *Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen*. Oslo: Wilhelm Grams Forlag og København: Feilberg og Landmark.
- Olafsen, O. (1920) *Viter paa Sørlandet og Vestlandet i ældre tider*. Oslo.
- Orning, H. J. (2014). Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen - en revurdering. *Historisk tidsskrift*, 93(02), 193-216. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2014-02-03>
- Steen, S. (1941). *Kristiansands historie. [1] : 1641-1814*. Oslo: Grøndahl og søn.
- Steinnes, A. (1952/53). Utskyld. *Historisk tidsskrift*, 36(1), 307-411. Hentet fra <https://www.nb.no/items/668e02cd77d7619e9a84ce3f9c5a14eb?page=5&searchText=iveland>
- Steinnes, A. (1955). *Husebyar*. Oslo: Grøndahl og søn.
- Stugu, O. S. (2016). *Historie i bruk*. Oslo: Det norske samlaget.
- Vest-Agder lærerlag. (1955). *Vest-Agder fylke : heimbygdkunnskap*. Flekkefjord: Agders trykkeri.
- Øberg, H, S (1946/48). Leidangsordningen i lys av sagaene. *Historisk tidsskrift*, 34(1), 535-572. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/19a2f479b6d1818e40238623e5c52a30?page=543&searchText=historisk%20tidsskrift>

